

temes-3)

ALBERT MONCUSÍ FERRÉ. (Antropòleg) Departament de Sociologia i Antropologia Social
Universitat de València

IDENTITATS NACIONALS A LA «RATLLA» CERDANA, TRES-CENTS CINQUANTA ANYS DESPRÉS

El tractat dels Pirineus fou un pas per encetar tendències sociopolítiques, econòmiques i culturals divergents en casos com ara la Cerdanya. La posterior consolidació del model d'Estat-nació suposà la construcció de dues institucions de govern diferents a cada cantó de la frontera, amb intervencions en educació, infraestructures de comunicació o control fronterer que modelaren contrastos als dos cantons de la ratlla. Els habitants de la Cerdanya: rememoren diferents històries «nacionals» amb personatges i episodis que reconeixen des d'una banda o de l'altra de la frontera; reconeixen aspectes (matrícules de cotxe, banderes, monuments, edificis públics, arquitectura...) d'un paisatge que difereix del veí; han participat majoritàriament de sistemes educatius i mercats laborals diferents; han anat incorporant aspectes culturals com ara gustos alimentaris o horaris contrastats; i han viscut l'ambivalència de poder o no travessar la frontera i queixar-se'n però fer-ne ús. Segons la memòria d'algunes persones grans de la Cerdanya,¹ és una realitat que contrasta amb la que es vivia fins a la primera meitat del segle XX, quan les poblacions cerdanes s'interrelacionaven per l'activitat agropecuària –per mitjà de mercat (i la capitalitat de Puigcerdà), fires, regulació de pastures i propietats que quedaven a banda i banda de la divisòria i també per relacions familiars i altres que es veien facilitades per una llengua compartida. La societat cerdana s'articulava amb un entramat institucional amb connexió transfronterera.

Les conteses bèl·liques de 1936-1945 i el Franquisme tancaren la ratlla. La terciarització i la urbanització (amb l'afegit recent de la creixent multiculturalitat de la Cerdanya espanyola) han fet després que la divisòria sembli tenir més impacte. Amb tot, dos processos polítics han irromput amb força, des del darrer quart del segle XX: la integració europea i la puixança d'un nacionalisme catalanista amb vocació transfronterera i considerable autogovern en una Espanya descentralitzada. Per veure fins a on arriben l'impacte divisor de la ratlla i el contrapès que hi poden representar aquests dos processos, plantejaré una qüestió teòrica i m'aproparé a alguns esdeveniments recents de la Cerdanya.

Per a la qüestió teòrica em remeto a l'obra de Peter Sahlins *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya* (1993). Entre allò que més se n'ha glossat hi ha

la noció «nacionalització de l'interès», referida a la pràctica de resoldre problemes locals cridant l'atenció d'una determinada Administració estatal, amb reclamacions en les quals podem reconèixer dos recursos: recordar les obligacions que té subscrites l'Estat amb els habitants de la part del territori cerdà que es troba sota la seva sobirania, en virtut de llur nacionalitat; i amenaçar de demanar que la mateixa comunitat local sigui administrada per l'Estat que és veí del sobirà sobre el mateix territori.

Un cas concret mostra una versió peculiar de nacionalització de l'interès. El març de 1999, l'alcalde d'Eina (Alta Cerdanya)² anunciava que demanava la incorporació del seu municipi a la Generalitat de Catalunya i que havia enviat una carta al president Chirac en la qual li lliurava les claus del poble. L'anunci el va fer a mitjans de comunicació de les dues bandes de la frontera i serví per cridar l'atenció sobre els problemes financers de l'estació d'esquí que gestionava el municipi i reclamar més suport econòmic per part de l'Administració francesa. El cas posa de manifest l'impacte que han tingut la descentralització política a Espanya i la importància del nacionalisme catalanista al Principat i la influència simbòlica i econòmica d'aquest a l'Alta Cerdanya. La nacionalització de l'interès desplegada en casos com aquest planteja una determinada volubilitat en les identificacions col·lectives, però amb la constant de l'assumpció que els estats i les nacions són recursos amb els quals els cerdans entenen el món que els és més proper.

Però alguns esdeveniments recents hi presenten matisos. De primer, tenim els projectes de cooperació transfronterera. Una de les primeres línies de treball en la cooperació transfronterera ha estat el patrimoni cultural i natural. La gestió d'iniciatives de turisme cultural es veu potenciada quan el mercat no és estrictament nacional. La proximitat de Barcelona i la puixança del Principat obren un mercat important per a la Cerdanya. El valor estratègic de la llengua catalana i de les referències al paisatge cultural i físic unitari de la comarca poden generar bona sintonia amb aquest mercat.

La Baixa Cerdanya ha mostrat més dinamisme i millor situació econòmica.³ De fet, en la cooperació transfronterera el lideratge s'ha exercit des de la banda espanyola (per exemple, hi

ha una presència superior d'actors espanyols en els projectes Interreg [51 per 49 %] i la Generalitat és el cap de files més freqüent). És una qüestió no exclusiva de la Cerdanya i relacionada amb el fet que la cooperació transfronterera en l'àmbit regional contribueix a la politització de grups que veuen la possibilitat de guanyar poder en un nivell supraestatal.⁴ Per a la Generalitat, tota acció transfronterera en un «espai català» esdevé interessant. El potencial de la categoria *català* resta palès en el fet que l'Eurodistricte en el qual s'inclou la Cerdanya s'anomeni *català transfronterer*.

Però què podem dir de les percepcions dels cerdans sobre el procés de construcció europea i sobre la cooperació transfronterera? En les nostres entrevistes hem vist certs recels des de l'Alta Cerdanya, pel que es considera una obertura fronterera que fomenta la competència amb una economia que presenta menys costos, mentre des de la Baixa Cerdanya es mostra receptivitat al projecte europeu. El *Llibre blanc de l'Eurodistricte per a un futur transfronterer* mostra la percepció d'actors que formen part d'una elit, com són els polítics o els tècnics de l'Administració. Segons el document: la Cerdanya és la zona transfronterera més integrada però no s'hi ha donat una reflexió global sobre la coherència de les accions de cooperació en l'àmbit de la Cerdanya transfronterera; diferents actors han operat en camps específics (aigua, salut, agricultura, medi ambient...), de vegades competidors; i en matèria de planificació territorial s'ha prescindit sempre del fet transfronterer, mentre a tota la comarca proliferen projectes immobiliaris amb conseqüències en ús del sòl, medi ambient, fluxos de carreteres, necessitats d'equipaments i mercat d'habitatge. Segons el *Llibre blanc*, els actors de la Catalunya sud veuen molt burocratitzats els francesos i creuen que no els reconeixen de vegades, en l'àmbit d'interlocució estatal, com a «Catalunya». Es lamenten, també, perquè s'acaba parlant en francès en les reunions de treball. Per la seva banda, els francesos diuen que es menysté el seu català al temps que veuen com un problema que el francès estigui en retrocés en aprenentatge, a Espanya.

Per ara, manca un estudi aprofundit de com veu la població cerdana –i la catalana, en general– el procés d'integració. En altres casos s'ha vist que «Europa» resulta una categoria abstracta, vaga i buida d'experiències per a moltes persones que, en tot cas, en parlen a partir de la seva posició nacional, local o regional i, amb particular èmfasi, quan es tracta de valorar la incorporació de països que consideren menys desenvolupats.⁵ A més, les identitats nacionals tenen un component cívic (amb una estructura política que formalitza la comunitat) i un de cultural (amb certs trets de similitud) de les identitats i a la Unió Europea hi impera clarament el primer, i el segon es limita a

aspectes genèrics com ara la pau, l'harmonia i la cooperació entre pobles.⁶

Des de la Baixa Cerdanya, amb la col·laboració de diversos col·lectius de fora de la comarca, s'ha reivindicat l'abolició del tractat dels Pirineus i s'ha tornat a treure a la llum el Manifest de Font-Romeu, que signaren batlles de tota la comarca i en el qual es diu, textualment: «La nostra vall, bressol de Catalunya mil·lenària, que des dels seus orígens més remots ha format fins als nostres dies una unitat física, lingüística i cultural inqüestionables, es troba avui, al llindar del segle XXI, en una cruïlla històrica especialment auspiciada per la nova Europa que estem bastint. Per aquest motiu, palesem la nostra decisió i ferma voluntat d'avançar com el sol poble que som.» El manifest es va llegir en la Diada de la Cerdanya de 1998, un acte celebrat anualment en una localitat cerdana des de 1989 per a reivindicar la unitat de la comarca, per sobre de la divisió internacional i també la provincial que tingué lloc, el 1833, a la banda espanyola. La festa l'organitza l'Institut d'Estudis Ceretans (IEC), entitat radicada a Puigcerdà amb socis de tota la comarca, però que ha promogut la constitució d'una entitat homònima a l'Alta Cerdanya. La idea és que l'IEC funcioni com una sola entitat, independentment de la divisió, però s'ha

Cartells de promoció immobiliària entre Llívia (Espanya) i Estavar (França). Font: Albert Moncusí

optat per crear una associació «a França», per evitar «els obstacles que suposa l'existència de dues administracions estatals per fer activitats conjuntes a tota la Cerdanya».⁷ La ratlla internacional es tradueix en una dificultat per constituir una sola societat civil, en aquest cas per raons sobretot jurídiques i es pot acabar reproduint en casos com el descrit.

Un altre cas és el projecte del futur hospital transfronterer, a Puigcerdà. L'accés a la protecció social és un pilar del model d'Estat-nació que es veu desafiat per una iniciativa cerdana

1

2

5

8

11

12

14

16

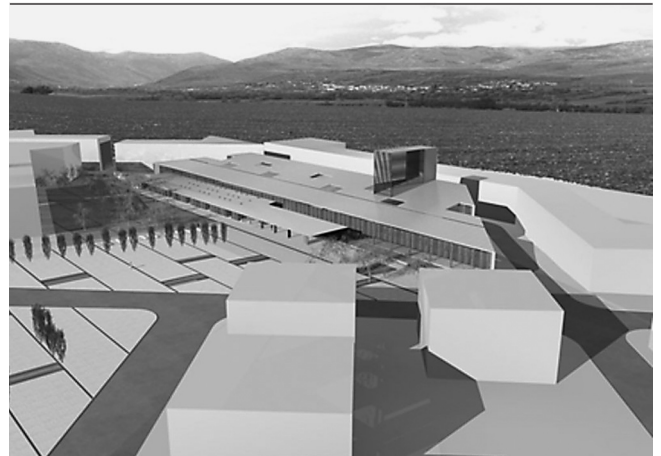
temes-3) (pat

amb la qual s'hauran d'harmonitzar normatives, condicions laborals i gestió administrativa de l'atenció en salut. A més, caldrà treballar en aspectes culturals com ara el domini de les diferents llengües dels dos territoris i optar per menús determinats i s'han plantejat aspectes com ara la proposta que el subministrament elèctric provingui de França, on és més barat, a la qual cosa l'Estat espanyol ha mostrat reticències.

Tot i que es glossa el caràcter comarcal i transfronterer del projecte, quan se'l descriu s'apel·la fàcilment a categories nacionals. Per exemple, en declaracions recents, un destacat polític de la Baixa Cerdanya deia: «en aquest territori no hi ha fronteres, tots som de la mateixa comarca independentment de si es viu en sòl francès o català»,⁸ i una altra notícia sobre el tema es titulava: «Les operacions que es practiquin al nou hospital transfronterer de la Cerdanya es regiran per la legislació catalana»,⁹ en al·lusió a les paraules del gerent de la regió sanitària de Pirineu i Aran. El projecte s'immisceix en terreny d'acció estatal (o quasi estatal)¹⁰ i abasta un espai territorial transfronterer, amb la finalitat de resoldre un problema pràctic. La política de regionalització d'ajuts europeus i la perseverança d'una elit catalanista de la banda espanyola, amb un discurs catalanista amplament legítimitat, faciliten el que podria ser una mena d'uropeïtzació de l'interès. Amb tot, perquè els projectes de cooperació transfronterera afectin les identifications i

les categoritzacions col·lectives caldrà un esforç en les polítiques educatives, de mitjans de comunicació i en la creació d'organismes polítics compartits. L'IEC està impulsant debats en aquesta línia, però la realitat reflecteix encara la divisió fronterera i els cerdans recorden quotidianament que, com diu el seu propi himne, són «fills de la França i l'Espanya» o, en aquest cas, «de la França i la Catalunya». ■

Imatge virtual del futur hospital transfronterer de Cerdanya.

1. Aquesta i la resta de referències a materials de camp corresponen a 153 entrevistes fetes entre 1995 i 2001 en el marc del projecte d'R+D de la Comissió Interministerial de Ciència y Tecnología titulat «Procesos migratorios y cultura de frontera: el caso de la Cerdanya» (SEC95-310), dirigit pel Dr. Joan Josep Pujadas i de la tesi doctoral de l'autor *Meitat de França, meitat d'Espanya o Cerdanya catalana? Identitats, fronteres i espais de sociabilitat en una comarca del Pirineu*, Universitat Rovira i Virgili, 2002.

2. Terme que fa referència a la part de la Cerdanya que es troba sota administració francesa.

3. Al *Llibre blanc de l'Eurodistricte per a un futur transfronterer* (2008, Universitat de Girona i Universitat de Perpinyà) es mostra que presenta un índex d'atur de pràcticament la meitat de l'Alta Cerdanya, fins al 2007, i que la Catalunya sud té més de 2.000 euros anuals de PIB de diferència al seu favor en comparació amb la Catalunya nord.

4. Han mostrat aquesta tendència, per altres casos, Etain TANNAM, (1998), «Continuity and Change in the Cross Border Relationship», Malcom ANDERSON i Eberhard BORT, (ed.), *The Irish Border: History, Politics, Culture*, Liverpool, Liverpool University Press, p. 139-157, i Thomas M. WILSON, (1993), «An Anthropology of the European Community», Thomas M. WILSON, i M. Estellie SMITH,

(ed.), *Cultural Change and the New Europe*, Oxford, Westview Press, p. 1-23.

5. Vegeu Heidi ARMBRUSTER, Craig ROLLO i Ulrike H. MEINHOF, (2003). «Imagining Europe: everyday narratives in European border communities», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29, 5, p. 885-899.

6. Michael BRUTER (2004). «On what citizens mean by feeling 'European: perceptions of news, symbols and borderlessness», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 1, p. 21-39.

7. Nota disponible a la web de l'Institut d'Estudis Ceretans, www.ddgi.cat/iec/constiec.html.

8. *La Vanguardia*, 23/08/2009.

9. *El Punt*, 10/06/2009.

10. Subscrivim aquí la proposta que fa Montserrat Guibernau (2004), «Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment», *Nations and Nationalism* 10 (1/2), p. 125-141, de considerar la Generalitat de Catalunya un quasi-estat, en la mesura que es tracta d'una entitat política que administra un territori de manera centralitzada, però sense alguna competència pròpia de qualsevol Estat com són les de defensa, representació internacional a tots els efectes o capacitat legislativa en matèria constitucional.